

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Peter Agertoft: Fritz Clausen

Jørgen Slettebo: Et fajance-krus og dets dekoration

Lars N. Henningsen: Trediveårskrigenes rædsler

Bog anmeldelser

Kvindehår og hestehår

En prisopgave

Grænselandsdagbog

Rettelse

FEBRUAR 1978

2 · 1978

54. ÅRGANG

Indholdsfortegnelse til SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1945–74

er udkommet.

Dermed er samtlige årgange 1924–1974 registreret.

Den nye indholdsfortegnelse, der også omfatter forfatter- og emneregister, er udarbejdet af overbibliotekar Niels Henrik Kragh Nielsen, Rødding, og kan bestilles hos

Historisk Samfund for Sønderjylland

Ekspeditionen. Landsarkivet. 6200 Åbenrå. Telf. (04) 62 46 83.

Prisen er 30,00 kroner, dog er prisen for medlemmer og abonnenter kun 20,00 kroner.

Haderslev Arkiv- og Museumsforening

Foredrag på museet, Dalgade 7:

Onsdag 22. februar 1978 kl. 20: dr. theol. M. Schwartz Lausten, København: Christian III.

Onsdag 8. marts 1978 kl. 20: museumsdirektør Jørgen Paulsen, Hillerød: Christian IV.

Onsdag 1. marts 1978 kl. 20: rundvisning på arkæologisk afdeling.

Museet er åbent hver onsdag fra kl. 19.30–21.30.

Flensborg Bymuseum

Moderne Grafik

Nordtyske kunstnere.

Udstillingen er åben fra søndag d. 19. februar (eftermiddag) – søndag d. 12. marts 1978.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 58.- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og porto-udgifter). Enkeltnumre kan købes for 6.- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Werner Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Tlf. (04) 72 18 78.

Christian Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Tlf. (04) 62 14 50.

Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gratis og gerne efter anmodning.

Fritz Clausen.
F. 12. 11 1893 – d. 5. 12. 1947.

Fritz Clausen

AF PETER AGERTOFT

Gårdejer, fhv. sognerådsformand Peter M. Agertoft, Varnæs, lærte den jævnaldrende Fritz Clausen at kende, da denne nedsatte sig som praktiserende læge i Bovrup 1924.

Han fortæller om deres fælles interesser, ikke mindst musikglæden, men venskabet overlevede ikke tredivernes politiske uoverensstemmelser.

Da jeg har et godt kendskab til Fritz Clausen som læge, menneske og politiker og til det røre, der opstod omkring hans person, da han afløste ritmester Lembcke som fører for DNSAP i Danmark, vil jeg gerne skrive følgende beretning.

I 1924, da Fritz Clausen nedsatte sig som læge i Bovrup, fandt vi hurtigt sammen, idet vi havde fælles interesser i sang, musik og diletantkomedier, og det udviklede sig til et trofast venskab mellem vore to hjem.

Fritz Clausens mange kulturelle aktiviteter

Fritz Clausen forstod at sætte noget i scene, og hans aktivitet på mange områder førte til, at han blev valgt til formand for Bovrup Ungdomsforening. Der var altid fuldt hus ved foreningens arrangementer, og det bevirkede, at han også blev opfordret til at optræde uden søgns, når der skulle opføres forestillinger i ungdoms- og foredragsforeninger. I denne forbindelse kan jeg huske, at vi et par gange spillede diletantkomedier i Aabenraa Amts Landboforening.

Fritz Clausen var en habil violinist, og han fik dannet et ensemble, hvor han selv var 1. violinist, jeg spillede 2. violin, farver Jacobsen (den senere engelske konsul i Åbenrå) cello og musiklærerinde frøken Marie Jacobsen, Åbenrå, klaver. Senere oprettede han Sønderjysk Amatørorkester, som blev grundstammen i det nuværende Sønderjyllands Symfoniorkester. Jeg har endnu et fotografi af de henved 60 amatører, vi har i dette orkester, der blev dirigeret af musiker Eugen W. F. Bernkau, Sønderborg. Vi afholdt flere koncerter rundt om i grænselandet, men det kneb i mange år, fordi det var vanskeligt at holde økonomien i orden.

Endvidere var Fritz Clausen en yndet foredragsholder. Hans emne var Rusland, hvor han under 1. verdenskrig tilbragte nogle år i russisk fangenskab. Efter hans foredrag sang jeg russiske folkesange ledsaget på klaveret enten af frøken Jacobsen, Åbenrå,

eller lærerinde frøken Sophie Voss, Varnæs. Vi oplevede nogle fornøjelige år sammen, som blev til gensidig glæde og berigelse.

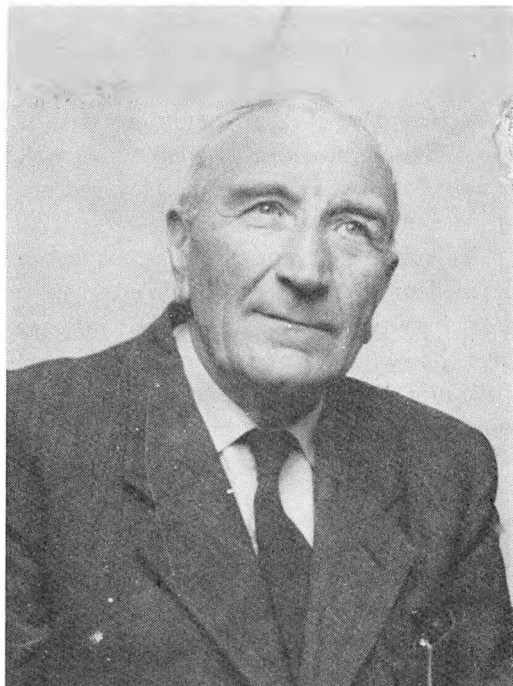
Bevægelserne i trediverne

Da landbrugskrisen i begyndelsen af trediverne satte ind og red Sønderjylland som en mare, skiltes vore veje, og det kulturelle arbejde måtte lægges på hylden. Fritz Clausen blev påvirket af den nazistiske ideologi, og når vi kom sammen, kunne han harmdirrende udbryde: For nogle dage siden var jeg på besøg hos en landmandsfamilie. De overtog en landbrugsejendom for nogle år siden, og nu er de begge nervevrag. Nej, det kan ikke gå længere, nu må der et opgør til!

Hitlers teorier om blod og jord og et lovfæstet moratorium for tyske landmænd fascinerede ham og blev brugt i hans agitation imod det danske samfundssystem. Men han sagde engang til mig, at vi kan ikke uden videre overføre en kopi af den tyske nazisme til danske forhold, for den danske bonde vil jo helst gå med sort krave. Han mente dermed sikkert, at uniformering efter tysk mønster ikke uden videre kan overføres til danske forhold.

Det stod mig klart, at oprettelsen af et naziparti kunne få alvorlige konsekvenser for udviklingen her i grænselandet; derfor måtte der gøres en indsats for at fremme den økonomiske genforening med fædrelandet. De alvorlige økonomiske forhold i vort landsdel gav sig udtryk i de mange bevægelser, der opstod. Jeg tænker på selvstyrebevægelsen, Lei-bevægelsen og Nustrup-bevægelsen. Årsagerne er jo velkendte. Nordslesvigs erhvervsliv lignede ved Genforeningen en forretning, der havde holdt udsalg, og det var navnlig gået ud over landbruget, der i krigsårene havde måttet tvangsaflevere af besætningerne, markderouten, der bragte et tab på mellem 300 og 400 millioner kroner, og så kom omstillingen til danske produktionsforhold, Madsen-Myg-

*Fhv. sognerådsformand, gårdejer Peter M. Ager-
toft. F. 18. 10. 1894.*

dals lov om den ærlige krone for at kulminere med landbrugskrisen i trediverne. Utilfredsheden voksede år for år og skabte grobund for den nazistiske ideologi.

Fritz Clausen contra L.S.

Da LS-bevægelsen kom til Sønderjylland i omtrent 1930, fik den en overvældende tilslutning, idet den fik ca. 9000 medlemmer af henvend 14000 mulige. Jeg blev valgt til formand for L.S. sognebestyrelse i Varnæs, blev valgt ind i amtsbestyrelsen for Åbenrå amt med Oluf Lorenzen, Brøde, som formand, og da han i 1933 blev indvalgt i folketinget, blev jeg formand. I 1932 blev der etableret et samarbejde imellem de fire sønderjyske amter med Peter Nielsen, Refsømark, som formand; jeg blev sekretær i udvalget. Det var de særlig påtrængende opgaver, der måtte løses i grænselandet, som gav stødet til denne sammenslutning.

Der blev oprettet et debitorudvalg på tre mand i hvert amt med amtsformanden som

formand. Udvalget havde som opgave at hjælpe og bistå de landmænd, som var i økonomiske vanskeligheder, til en ordening. Som Peter Nielsen så træffende udtrykte det: »Vi kan ikke være bekendt, at de nordslesvigske bønder, som har stemt Nordslesvig hjem til Danmark, nu uden egen skyld skal forlade hjem og bedrift«. Vi gik forhandlingens vej, forhandlede med regering og folketing, kreditinstitutioner, akkordudvalgene, m. m., men dette arbejde var Fritz Clausen en torn i øjet. Han ønskede kaos og martyrer for at skabe bitterhed og utilfredshed blandt bønderne for dermed at fremme sine politiske bestræbelser. Men det kunne vi fra L.S.s side ikke acceptere.

I følge L.S.-protokollen dateret den 26. maj 1934, som jeg endnu opbevarer, fik vi fra D.N.S.A.P. en ultimativ skrivelse, hvor man stillede det krav, at Peter Nielsen, Refsømark, skulle fratræde som formand for den sønderjyske L.S.-sammenslutning. Skete det ikke, ville alle nazistisk indstillede L.S.-medlemmer blive opfordret til at melde sig

ud af organisationen.

Det blev imidlertid kun til tomme ord og et stort nederlag for Fritz Clausen. Peter Nielsen stod stærkt som samlingsmand i de vanskelige år med de ca. 9000 sønderjyske bønder bag sig, og nazisterne blev ved med at være medlemmer.

Det kunne ikke undgås, at venskabsbåndet mellem Fritz Clausen og mig efterhånden hang i en tynd tråd. Når vi kom sammen, søgte han og ikke mindst hans frue at påvirke mig. De kunne ikke forstå, at jeg ikke kunne følge dem i deres politik.

Diskussioner og debatter

En lærer i Varnæs, som også var nazist, opsøgte mig en dag i mit hjem og spurgte mig, hvor mange underskrifter jeg ville have for at melde mig ind i partiet. Jeg svarede: »Der er gået et jerntæpe ned, og underskrifter kan ikke forandre min indstilling i dette spørgsmål«. »Ja«, svarede han, »hvis jeg nu fik en underskrift fra selve føreren?« Jeg gav et endnu mere afvisende svar. – Det skal ikke skjules, at lægen og jeg havde mange sammenstød i de bevægede år, selv om de var mere lokalbestemte. Jeg tænker i denne forbindelse på opgøret med Avnbøl Andelskasse, hvor Clausen udtalte, at revolutionen i Danmark skulle begynde i Ullerup sogn, men det blev et nederlag for ham. Det samme gælder det berygtede »Slaget ved Stenderup« og mange andre begivenheder, som det vil føre for vidt at omtale i enkeltheder.

Så kom besættelsesårene.

Jeg skal ikke komme ind på, hvad jeg selv oplevede den 9. april 1940, hvor jeg om formiddagen var på L.S. kontoret i Åbenrå, men jeg vil berette om L.S. repræsentantskabsmødet i Århus den 17. juni.

Lørdag den 15. juni blev jeg ringet op om formiddagen af Fritz Clausen, og der udspandt sig følgende samtale:

Fritz Clausen: »Skal du til møde i Århus på mandag?«

Jeg: »Det ved jeg ikke noget om. Jeg har ingen indbydelse fået.«

Fritz Clausen: »Det er en kendsgerning, at jeg får magten her i landet, og L.S. som landbrugsorganisation må nu tage stilling til spørgsmålet. Jeg ringer dig op, fordi jeg betragter dig som en ven, så du dermed kan komme om på den rette side af plankeværket.«

Jeg: »Skal din magtovertagelse ske ved hjælp af de tyske bajonetter, for du har jo kun få procent af den danske befolkning bag dig?«

Fritz Clausen: »Ok, det har du jo ingen forstand på.«

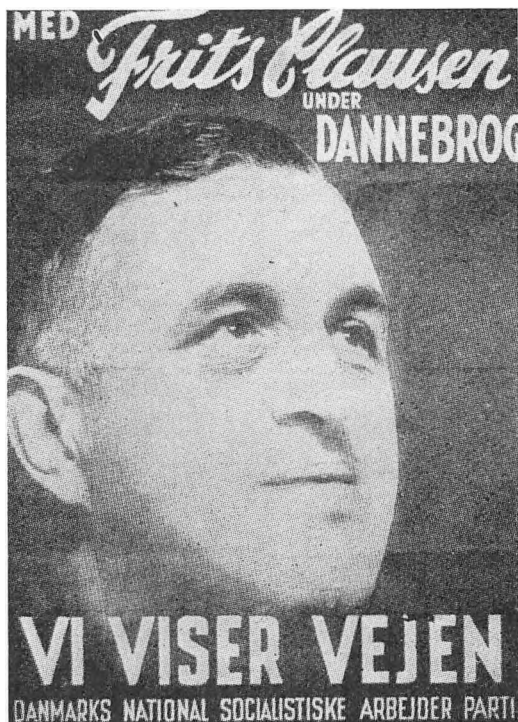
Hertil svarede jeg, at spørgsmålet havde stor interesse for mig, og om jeg måtte komme til Bovrup næste dag, altså søndag formiddag for at blive nærmere orienteret om, hvad der skulle foregå. Jo, jeg var velkommen.

Da jeg næste dag kom ind i stuen hos Fritz Clausen, var foruden værten også formanden for Bovrup mejeri til stede. Han var også nazist. Jeg blev modtaget med nazihilsen, men gav dem hånden og hilste på dansk manér. Vi fik en lang debat om magtovertagelsen, og da Fritz Clausen ved middagstid skulle rejse til København og tog lejebil til Rødekro, tog jeg med. Mens vi ventede på toget, gik vi op og ned ad peronen, stadig i ivrig diskussion om det aktuelle spørgsmål. Og uden at blive enige.

I mellemtiden var der udgået telegrafiske indbydelser til L.S. repræsentantskabets medlemmer til møde mandag den 17. juni i Århus.

Repræsentantskabsmødet i Århus

De sønderjyske repræsentanter havde jeg fået orienteret om mødets formål, og på hotellet, hvor mødet skulle afholdes, vrimlede det med kendte og ukendte deltagere fra hele landet. I korridorerne drøftede man ministeremner, og det overraskede mig, at Fritz Clau-

sen, som for øvrigt ikke selv var til stede, næsten ikke blev nævnt. Det var andre personligheder, der var i forgrunden, blandt andet civilingeniør K. N. Højgaard fra »Højgaard og Schulz«, København, som mulig statsminister, greve Bent Holstein som udenrigsminister, hofjægermester Jørgen Sehested, Broholm, som justitsminister, formanden for L.S. Knud Bach som landbrugsminister, og jeg hørte da også Fritz Clausens navn i forbindelse med socialministerposten. Jeg undrede mig over, at hans navn var så meget i baggrunden, efter at han over for mig havde sagt, at nu fik han magten her i landet. Om man anså ham for uegnet eller uduelig, ved jeg ikke. Jeg har aldrig kunnet få det oplyst, men man tør vel antage, at selv tyskvenlige kredse og besættelsesmagten på det tidspunkt ikke ønskede, at han skulle overtage ledelsen af en eventuel naziregering.

L.S. repræsentantskabet bestod af en større og en mindre jordbruger fra hvert amt plus en mindre jordbruger valgt af repræ-

sentantskabet, idet man ønskede, at de mindre jordbrugere skulle være i flertal. Der var ialt 53 medlemmer.

Knud Bach bød velkommen og indledte med følgende ord: »Vi står over for en afgørelse af stor betydning for vor fremtid. Spørgsmålet er, om vi som landbrugsorganisation skal gå over i historien i ubemærketthed, eller om vi skal være med til at bygge et nyt Europa under Tysklands førerskab. Jeg har været i København til en samtale med udsendinge fra det tyske udenrigsministerium, der var ankommet i flyvemaskine fra Berlin for med topfolk her fra Danmark at drøfte landets fremtid og udvikling, og når der ankommer nogen i flyvemaskine, må der være alvor om spørgsmålet.« (Efter min mening en naiv begrundelse).

Efter Knud Bachs indledning talte proprietær Axel Hartel, Frederiksborg amt; han talte mest om landbrugspriser, der kunne opnås ved at sælge landbrugsvarer til Tyskland. Så kom en ingeniør Knud Aage Mortensen på talerstolen. Hans indlæg var

Fritz Clausen på talerstolen. – Købmandssønnen fra Åbenrå Fritz Clausen studerede medicin ved universiteterne i Heidelberg, Freiburg og Kiel. I 1914 blev han indkaldt og sendt til østfronten, hvor han kom i russisk fangenskab året efter. Peter Jensen har i Sønderjysk Månedsskrift 1968 fortalt træk fra russernes danske krigsfangelejr, blandt andet ikke uden lune om Fritz Clausens og hans egen dramatiske rejse til Moskva.

Efter krigen tog Fritz Clausen dansk lægeeksamen på universitetet i København, og i 1924 ned-satte han sig som praktiserende læge i Bovrup.

I 1931 udmeldte han sig af det konservative folkeparti og sluttede sig til det danske nazistparti, som ritmester Lembcke havde været med til at oprette året før. I 1933 overtog Fritz Clausen efter interne stridigheder førerposten og blev i 1939 valgt ind i folketinget, hvor han sad til 1943. I 1944 nedlagde han alle sine hverv, stillede sit mandat som partifører til rådighed, løste partimedlemmerne fra deres troskabsed til ham og meldte sig til Waffen-SS.

Efter krigen blev der rejst anklage mod ham for landsforrædderi, men han døde i Fårhuslejen, før dommen faldt.

på dansk med tysk accent: »Jeg er bondesøn fra det sydlige Sjælland, men har boet en del år i Berlin og har fulgt udviklingen i Tyskland under Hitlers regime med stor interesse. Jeg har skrevet en afhandling om forholdene i Danmark og blandt andet også omtalt Deres organisation. Afhandlingen er

afleveret på højeste sted i det tyske udenrigsministerium, ja, til selveste føreren Adolf Hitler. Den afgørelse, som skal træffes på dette møde, vil betyde et enten-eller for landbrugernes sammenslutning.«

Efter disse tre indledende taler blev der valgt en ordstyrer, dog kun pro forma, idet

denne oplyste, at man kun ønskede en tilkendegivelse fra repræsentantskabet uden diskussion. Men gårdejer Hans Petersen, Gramby, rejste sig og råbte ud over salen: »Jeg vil have oplyst, om samarbejdet med tyskvenlige kredse i Danmark skal være under Dannebrog eller under Hagekorset!« Han fik intet svar. Ordstyreren: »De, der stemmer for, bedes rejse sig,« og et stort flertal sprang op. Sønderjyderne og enkelte fra det gamle land blev siddende. Jeg sad lige under talerstolen, hvor ingeniør Mortensen stod ved siden af ordstyreren. Han lånte mig nogle skarpe blikke og troede, han kunne få mig til at rejse mig og slutte mig til flertallet, men jeg lod mig ikke rokke og blev siddende.

Splittelsen inden for L.S. var nu en kendsgerning, og det gamle sammenhold kom aldrig tilbage.

Hvem var ingeniør Mortensen?

Da vi sent om aftenen kom til Åbenrå, overnattede jeg på Hotel Danmark. Næste morgen gik jeg ned i restauranten for at få morgenkaffe, og der sad direktør Chr. Hansen fra Cimbria og læste morgenavisen, hvor der var et udførligt referat fra mødet i Århus. Da han så mig, stod han op og tog mig i kraven og sagde: »Hvad har du været med til i går?«, hvortil jeg svarede: »Jamen, kender du mig ikke?«. »Så er jeg mere rolig,« svarede Hansen. »Men du er blevet set sammen med Fritz Clausen i søndags på jernbanestationen i Rødekro.« Vi satte os så sammen, og jeg fortalte ham i enkeltheder om det senere så berygtede møde, og så bad han mig rejse til København og søge oplyst, hvem denne ingeniør Mortensen var. Hansen gav mig rejsepenge, og jeg tog formanden for L.S. i Sønderborg amt, gårdejer Chr. Schmidt, Dybbøløsten, med derover.

Vi opsøgte blandt andre en tysk diplomat, oberstløjtnant Waschnitius, men samtalen med ham løste ikke problemet. Vi fik ingen

oplysninger om ingeniør Mortensen med hjem.

Men onsdag den 27. juni stod der med stor overskrift i en ugeavis, der hed Aktivitet, og som blev udgivet af en tidligere politiker, der hed Jens Strøm, han var vist socialdemokrat: »Knud Bach ført på glatis af en politisk svindler –«. I bladet blev blandt andet oplyst, at ingeniør Knud Aage Mortensen var impliceret i en bedragerisag. Knud Bach og hofjægermester Sehested udsendte senere dementier til amtsorganisationerne med den begrundelse, at artiklen i Aktivitet kun havde til formål at bagvaske og skade L.S. organisationen, og at beskyldningerne mod ingeniør Mortensen var det rene opspind. Jeg har aldrig kunnet få oplyst, hvem ingeniør Mortensen var, men der var jo under besættelsen personer, der søgte at udnytte situationen til egen fordel.

I september 1940 nedlagde jeg mit hverv som formand for L.S. i Åbenrå amt, og gårdejer Peter Hejsel, Kassøgaard, blev valgt som min afløser. Den ekstraordinære generalforsamling, som blev afholdt i forbindelse med valget, forløb ikke uden dramatik. En nazibonde råbte ud over forsamlingen, da jeg nedlagde min formandspost: »Abmarsch nach Hamburg, do he hold vos læng nok for nar!«, hvorpå jeg svarede ham: »Jens! Vo he do læ og snak tysk?« Vedkommende var nemlig fra det gamle land.

Fritz Clausen var afholdt som læge og menneske her i Varnæs-Bovrup og omliggende sogne, hvor han havde sin praksis. Ved valgene til folketing og til kommunale bestyrelser fik de opstillede nazistiske kandidater cirka en trediedel af de afgivne stemmer, og som Fritz Clausen sagde til mig engang efter et valg: »Hvis jeg kunne føre min agitation lige så grundigt i det øvrige land som her på egnen, så ville mit parti få en betydelig politisk indflydelse. Og med årene magten her i landet.«

Økonomi og penge var underordnede ting for Fritz Clausen – han sagde: »Penge er et

uundværligt onde, men de letter.« I samme forbindelse fortalte han engang følgende: »En kreds af prominente indbød mig til en hyggelig aften, hvor det bedste, man kunne tænke sig, stod på spisesedlen. Da de våde varer begyndte at virke, stod den ene efter den anden op og holdt tale. Man roste hinanden i høje toner og takkede for trofast venskab og godt kammeratskab og alt det gode, man siger om hinanden. Til sidst stod jeg op og holdt en kort tale: Se, mine herrer, jeg er dybt bevæget over de mange skønne taler, der er holdt her i aften, – jeg er dybt rørt, og det er gået mig til hjertet. Men nu stiller jeg det spørgsmål: Var det kun tomme ord? I morgen forfalder en veksels, jeg har til betaling. Den kan ikke fornyes, og jeg ved ikke, hvor jeg skal skaffe pengene fra. Er der nogen, der vil hjælpe mig? Den løftede stemning faldt på én gang til jorden, og en efter en forsvandt de ud i den kolde sne.«

Om denne historie var et påfund eller virkelighed, ved jeg ikke. Men det ved jeg, at han altid var i pengevanskeligheder. Til trods herfor – eller måske netop derfor – kunne han selv give det sidste væk for at hjælpe et menneske, der var i nød. Eksempelvis bør nævnes, at patienter, der ikke var i sygekassen eller udstødt på grund af restance, de kunne altid regne med, at Fritz Clausen ville hjælpe dem.

Med trompetfanfarer og eskorte

I tyverne var Fritz Clausen meget konservativ, og jeg var ofte med ham til politiske møder, navnlig socialdemokratiske, hvor han opponerede mod den førte politik. At han blev nazist, skyldes efter min mening landbrugskrisen og arbejdsløsheden i trediverne. Der var måske også andre grunde af mere privat natur, som jeg ikke skal komme ind på. Jeg hørte ham et par gange tale om den nazistiske ideologi, men kunne ikke tage ham alvorligt. Han kunne tale sig op til en

vis patos, men han kom gerne ned på jorden igen, før han sluttede, og så kunne hans sønderjyske lune og humør sejre over det højstemte. Engang, da jeg tilfældigvis var i København, skulle der afholdes et stort nazimøde i K.B.-hallen, hvor sagfører Børge Bryld (jeg tror, det var Børge – de var fem med samme efternavn, og de fleste var jurister) og Fritz Clausen skulle tale. Det var i slutningen af trediverne – i hvert fald inden besættelsen. Da jeg kom ind i hallen, stod der to af de førende L.S. folk og medlemmer af L.S. repræsentantskabet, som jeg jo kendte godt. Da de så mig, rakte de hænderne op til nazihilsen, idet de troede, at jeg nu var kommet på samme linie. Men jeg gav dem hånden på dansk manér, og det var sikkert en skuffelse for dem.

K.B.-hallen var fyldt til sidste plads af både nazister og modstandere. Først talte sagfører Børge Bryld, og det var store ord, han førte frem om de rådne samfundsforhold her i landet, han angreb regering og rigsdag og slog til lyd for en reform af de danske forhold med Hitlers Tyskland som forbillede.

Så blev Fritz Clausen ført ind i salen med trompetfanfarer fra scenen og eskorteret af en uniformeret livvagt på seks mand. På talerstolen var han meget afdæmpet og tilbageholdende. Det var Børge Bryld, der fuldstændig dominerede mødet, han forstod at heppe københavnernes op, og han var dagens helt. Da jeg nogle dage senere talte med Fritz Clausen og sagde til ham, at hans tale i K.B.-hallen var mat, svarede han, at det med fanfarer og livvagt hang ham ud af halsen.

Efter kapitulationen blev jeg afhørt af kriminalpolitiet om Fritz Clausen som menneske, læge og politiker, og jeg spurgte, om der kunne blive tale om en dødsdom, hvilket politiet benægtede. Han døde, før dommen blev afsagt.

En livsskæbne med sejre og nederlag var dermed afsluttet.

I 1876 blev der præget godt 100.000 erindringsmedailler, der skulle uddeles til deltagerne i de slesvigske krige, 46.000 for Treårskrigen, 58.000 for 1864 og 3000 fællesmedailler. Nogle af medaillerne havnede på fajance-krus, der blev fremstillet på fabriken Alumina i 1877. Krusene blev yderligere dekoreret med det danske rigsvåben.

Et fajance-krus og dets dekoration

AF JØRGEN SLETTEBO

For et halvt årstid siden erhvervede Museet på Sønderborg Slot et fajancekrus med en usædvanlig dekoration. Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, fortæller om kruset og om baggrunden for dets tilblivelse.

I »Nordslesvigske Museer«, hefte 4, eller Sønderjysk Månedsskrift, hefte 11/12 1978, s. 340 vistest udvalgte eksempler på årets erhvervelser. Fra Museet på Sønderborg slot vistest et fajance-krus, der nu er udstillet i det afsnit, der fortæller om perioden 1864–1914. Kruset er fjorten cm højt. Modsat hanken kan man se det danske rigsvåben og på siderne heraf vises en dansk mindemedaille for krigen 1848–50 og 1864, hen-

holdsvis for- og bagside. Kruset har under bunden fajance-fabriken Aluminias mærke.

Medaillen antyder krusets datering. Mindemedailen for 1864 kom først adskillige år efter krigens afslutning, nemlig i 1876. Der havde ganske vist tidligere været planer om at udgive en medaille for krigen 1864. Alle-rede i februar, knap en måned efter krigens udbrud, udarbejdedes på krigsministeriets initiativ et forslag om at fremstille en tap-perhedsmedaille. Forslaget godkendtes i marts, og det var tanken, at medaillen skulle kunne tildeles både officerer, underofficerer og menige. Udkastet var udført af medaillør F. Schmalfeld, der i årene 1860–1900 udforme-de over 100 medailler, de fleste for sølv-

varefirmaet V. Christesen. Forslaget viste på den ene side Christian IX, på den anden indskriften »Til Danmarks Krigere for tapper Daad – 1864«. Inden medaillen overhovedet kom i produktion, var krigen imidlertid tabt. Den kommanderende general ved krigens slutning, general Steinmann, henstillede da, at man overhovedet ikke uddelte nogen tapperhedsmedaille. Krigsministeriet delte åbenbart generalens synspunkt og samme dag som fredstraktaten blev underskrevet i Wien, den 31. oktober 1864, afgik en indstilling fra ministeriet til kongen om enten helt at lade sagen falde eller at befale, at der afgives en indstilling om nærmere regler for medaillens uddeling. Christian IX var åbenbart mest stemt for, at medaillen blev uddelt, og han bestemte hurtigt (12. november), at ministeriet skulle udarbejde en indstilling. Ministeriet holdt ligeså tydeligt på general Steinmanns opfattelse, og trods det kongelige reskript fremkom ministeriet overhovedet ikke med nogen indstilling. Der foreligger intet nærmere om forhandlingerne, men åbenbart lod kongen sig overtale til ikke at få medaillerne uddelt. I alt fald blev de udførte prøveeksemplarer påny indsmeltede, bortset fra nogle få, der findes i Den kongelige Mønt- og Medaille-samling.

Dette var der imidlertid langt fra almindelig tilfredshed med. Man fandt, at soldaternes indsats nok kunne fortjene en belønning, selvom krigen var tabt. Muligvis har Christian IX delt denne opfattelse. Der foreligger nemlig yderligere nogle udkast, dels beslægtet med det første, dels nogle, der som tekst blot har »For Deltagelse i Krigen«, og disse udkast synes ikke at skyldes krigsministeriet. De kom dog heller ikke til udførelse.

Men ønsket om en anerkendelse for tapper indsats levede videre. Otte år efter krigen ansøgte en seks-mands komite med formanden for De danske Våbenbrødre, grosserer W. Heimann som leder, om, at der blev fremstillet en erindringsmedaille. Da

muligheden for at skelne retfærdigt mellem mere eller mindre tapre næppe mere forelå, var der nu ikke mere tale om en tapperhedsmedaille, men om en erindringsmedaille, gældende for begge de slesvigske krige, og den skulle uddeles til alle krigsdeltagere. Endnu engang stilledes spørgsmålet i bero, men presset udefra aftog ikke, og endelig på finansloven 1874–75 søgtes de nødvendige midler til at få fremstillet en erindrings-medaille.

Nu kunne det pludselig ikke gå hurtigt nok med at få medaillerne udført. Den kongelige Mønt oplyste imidlertid, at man behøvede mindst 2½ år til prægningen af det nødvendige antal. Sølvvarefabrikant V. Christesen meddelte på forespørgsel, at han kunne udføre medaillerne noget hurtigere, men alligevel fandt ministeriet, at det var for lang tid. Resultatet blev derfor, at man henvendte sig til udlandet, hvor fabrikant E. R. Robineau i Paris i september 1875 påtog sig leverancen. Der prægedes ialt 46.000 medailler for deltagere i Treårskrigen, 58.000 for deltagere i krigen 1864 og 3.000 fællesmedailler for deltagere i begge krige, alle udarbejdede af gravør A. Dubois.

Krigsministeriet måtte nu søge at finde frem til alle endnu levende veteraner fra begge de slesvigske krige – 25 år efter den første og 12 år efter den anden. Alle, der mente at kunne komme i betragtning, kunne få et skema og ud fra de herved indhentede oplysninger uddeltes medaillerne, ledsaget af et medaillebrev fra krigsministeriet. Medaillebrevet blev underskrevet af krigs- og marineminister Wolfgang Haffner og dateret i november 1876, men den faktiske uddeling skete først fra februar 1877. Adskillige steder afholdtes en festlighed i forbindelse med uddelingen. Der indsamledes derefter underskrifter til en takke-adresse til kongen, og den overraktes 7. september med ialt 24.000 underskrifter af adressekomiteens formand, admiral Steen Bille.

For de fleste veteraners vedkommende var

To erindringsmedailler, en for 1864 og en for de to slesvigske krige.

dette spørgsmål nu endelig bragt til afslutning. Et problem resterede dog: På hvilken måde kunne man uddele den til de mange danske soldater, der ved grænsedragningen var kommet til at bo udenfor Danmark? Det drejede sig ikke alene om slesvigere, men også om soldater fra Holsten og Lauenburg, og man kunne ikke uden videre begynde at uddele medailler, der rent faktisk skulle minde modtagerne om tapper kamp mod det land, de nu tilhørte. Først efter endnu nogen tids forhandling lykkedes det at finde en løsning også på dette problem, så i alt fald en del syd for Kongeåen også fik medaillen. Flere af modtagerne her havde iøvrigt i mellemtiden måttet deltage på tysk side i den tysk-franske krig 1870–71 og bar derfor allerede den store mindemedaille fra denne krig. Museet ejer nogle sæt af denne ejendommelige medaille-kombination.

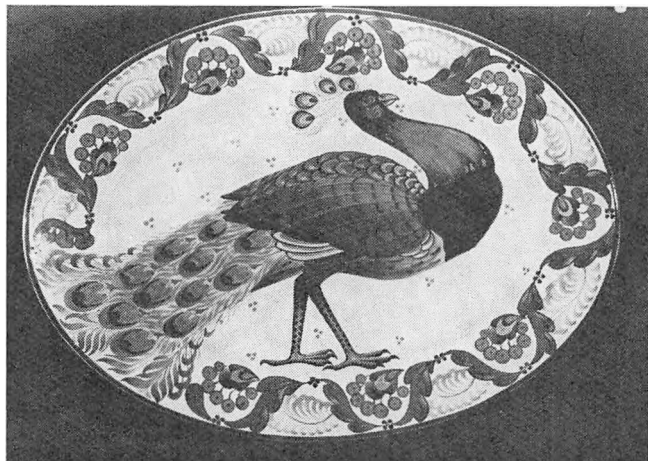
Det store antal medailler blev spredt ud over hele landet. Alle kendte dem, og det følte rimeligt, at soldaterne fra krigen nu endelig fik en slags anerkendelse, selvom det ikke var blevet det tapperhedsbevis, der oprindeligt havde været tale om.

Fajance-fabriken Alumina havde under den fransk-tyske krig i 1870–71 udsendt drikkekrus med billeder af de franske generaler. I de følgende år udvikledes et ret stort

krus med lodrette sider, hvorpå der anbragtes populære motiver på grundlag af lithografiske farvetryk. Da medaillerne nu var udsendt, modtog fabrikkens ledelse fra en af fabrikkens faste forhandlere, isenkræmmer Wilhelm Gall, Horsens, forslag om at bruge medaillerne som motiv. Fabrikkens ledelse greb denne ide med begejstring og produktionen synes at være påbegyndt i de sidste måneder i 1877. Som grundlag anvendtes de nævnte ret store krus, der allerede var i produktion.

Krusene udførtes i tre forskellige udgaver, hver med sin af de tre medailler, men alle med rigsvåbnet som midterbillede. Antallet har vistnok været ret stort, men der er kun bevaret ganske få, bl.a. fordi fabrikkens tidlige glasurer har været tilbøjelige til at krakelere og de ret tyndvæggede krus iøvrigt var skrøbelige. Fabrikken omtalte første gang kruset i sit salgskatalog i 1877, men også i de følgende år nævnes det i de trykte kataloger indtil 1885. Da har det enten været udsolgt eller interessen har været så lille, at en særlig omtale ikke mere lønnede sig.

Fajance-fabriken Alumina var grundlagt i 1863 af Aug. Schiøtt. De første år gik ikke særlig godt, bl.a. fordi arbejdskraften ikke var faglært, men fanger i Christianshavns Tugt-, Rasp- og Forbedringshus. Efter at in-

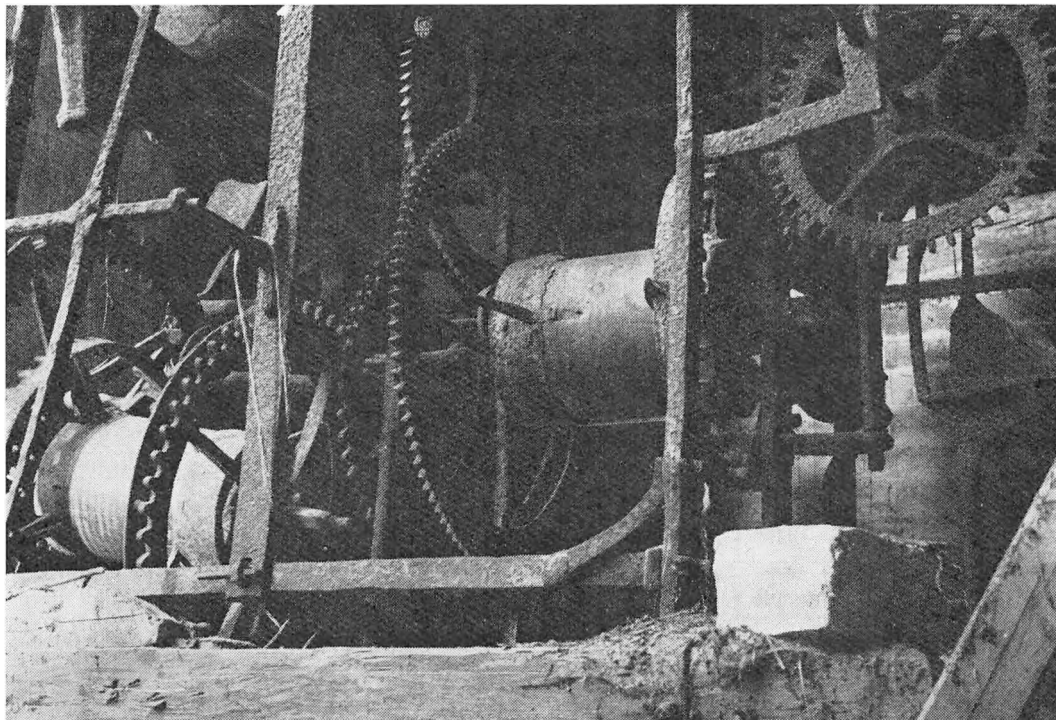
Fajancefad, 61 cm langt, komponeret af Chr. Joachim. Kunstnergaven 1918, nr. 207. Påfuglemotivet benyttede kunstneren allerede 1903 på en vase, formet af H. Slott-Møller og i 1919 udformede dekoratør O. Willerup et helt »Påfuglestel« for Alumina.

geniør Philip Schou 1868 var blevet knyttet til fabrikken, gik det fremad, og fabrikken specialiserede sig derefter i dekorerede brugsfajancer, de fleste stærkt påvirkede af engelsk fajance. Ofte var der, som ved medaille-krusene, tale om flerfarvede motiver, der overførtes på grundlag af lithografier. I 1882 købte fabriken Alumina Den kongelige Porcellænsfabrik, der var blevet privatejet i 1868, og Alumina blev nu Den kgl. Porcellænsfabriks særlige fajance-afdeling. Adskillige kendte kunstnere knyttedes til Alumina, der foruden de jævne brugsting udførte en række mere specielle varer, dekorerede i farver og med relief. Efter århundredskiftet begyndte man også fabrikationen af juleplatter, en idé, der virkelig slog an og blev indledningen til en fast produktion både her og i andre danske fajancefabrikker.

Som nævnt findes der nu kun ganske enkelte eksemplarer af medaille-krusene. Eksemplaret i Sønderborg erhvervedes 1977 fra privat side. For museet var det en spændende nyerhvervelse, idet kruset supplerer den lille samling af fajance med nationale danske og slesvig-holstenske motiver fra tiden efter 1864, som museet i forvejen havde placeret i sin nyopstillede historiske samling. Her står det nu sammen med bl.a. en tallerken med »De sønderjyske piger« og med fajancer med korslagte rød-hvide flag, altsam-

men karakteristiske nationalt danske manifestationer fra slutningen af forrige århundrede, da man måtte holde enhver demonstration af sin danskhed indenfor hjemmets vægge.

I forvejen ejede museet imidlertid enkelte gode eksemplere på arbejder fra Alumina. Et stort, ovalt fad og en jardiniere, d.v.s. en lav blomsterskål, er forsynet med fabrikkens mærke, et stort A med de tre bølgelinier samt stemplet »Copenhagen Fajancefabrik«. De er sammen med en vase og et rundt fad gaver fra fabrikken til »Kunstnergaven til Sønderjylland«, der i 1921 placeredes i de fire nord-slesvigske købstæder. Hovedparten af gaven var malerier og grafiske arbejder, men der indgik også skulptur og keramik. De fire numre fra Alumina, hvoraf to altså kom til Sønderborg, mens en høj vase nu er i Tønder Museum og et rundt fad i Aabenraa Museum, er alle skabt af Chr. Joachim, der gennem mange år fra 1901 var fabrikkens kunstneriske hovedkraft, i nogle få år sammen med maleren Harald Slott-Møller. Det var således Chr. Joachim, der skabte Trankebarstellet. Udover disse to fornemme stykker ejer museet kun ganske få almindelige tallerkener fra Alumina. Det nye krus er dog, som det fremgår, ikke erhvervet, fordi det er fra Alumina, men på grund af dets dekoration.

Svenskerne huserede slemt i Rabsted sogn i 1643. Kirkens stolestader, døre og sejerværk blev ødelagt, og fjenden tog mange urdele med sig. En sejmager blev kort efter tilkaldt og leverede i 1646 et nyt værk, som fik sin plads nede i kirken. I 1743 blev det repareret af urmager Johan Wulf i Løgumkloster og opsat på sin nuværende plads i tårnet med to skiver mod syd og vest. Her var det i brug indtil 1914. Tidens tand satte dog sit præg på den gamle tidmåler, der i 1954, som billedet viser, var i tydeligt forfald. Foto Nationalmuseet.

Trediveårskrigenes rædsler

AF LARS N. HENNINGSSEN OG STIG MARTIN MØLLER

»Den fordærvelige 30-års-krig, som brød ud i Bøhmen 1618 og rasede med ødelæggende grusomhed i Tyskland indtil 1648, udbredte også sine rædsler til disse egne«. Sådan skrev pastor Peter Kier i 1822–23 i andet bind af »Osterlygum Sogn«. Endnu på Kiers tid var fortællinger om fjendernes grusomhed og befolkningens lidelser levende i sognet. Det var med god grund, skriver arkivar Lars Henningsen, København.

Kejserkrigen 1625–29

Kong Christian IV havde i 1625 ladet sig

lokke ind i krigen. I 1626 blev han grundigt slået ved Lutter am Barenberge af den katolske ligas overgeneral, Tilly. Kongen manglede som altid penge og formåede derfor ikke at styre sine egne styrker, der næsten helt bestod af hvervede tropper. Endnu inden kejserens feltherre, Wallenstein, i juli 1627 var trængt ind i hertugdømmerne, var al disciplin og orden ophørt blandt kongens landsknægte. I Haderslev len plyndrede de allerede i det tidlige forår blandt bønderne. Værre gik det, da de kongelige tropper i september drog mod nord på flugt for Wallen-

stein og hans tropper. Flensborg plyndrede for øjnene af kongen, i Åbenrå raserede borgmesterens og andre borgeres huse og måtte til sidst købes bort for en tålelig brandskat. Derpå kom turen til Haderslev. De hærgede grumt og stak staden i brand. Halvdelen af byen brændte, deriblandt rådhuset med byens arkiv, en stor del af Frue Kirke og Latinskolen. Landsognene gik heller ikke ram forbi. I Åbenrå amt brændte kongens ryttere 45 gårde, tre præstegårde og to kirker.

Hermed var trængslerne ikke til ende. Wallenstein besatte Jylland, og i over to år var befolkningen udsat for besættelsestroppers ødelæggelser. Spredte notitser i kilderne beretter herom. Fra kirken i Uge, der sammen med landsbyen gik op i luer i 1627, stjal kejserens tropper et eksemplar af Christian III's Danske Bibel. De solgte det siden til en købmand i Århus, og af ham blev bogen i 1641 solgt tilbage til kirken for 5 mk. Af forholdene i Øster Løgum sogn giver pastor Kier en malende skildring. 50 steder blev afbrændt, blodgang og pest rasede, og fra oktober 1627 til udgangen af 1629 døde foruden 9 kejserlige soldater ialt 205 personer i sognet – mod ialt 171 døde i de følgende 11 år. Ikke blot sygdom var på færde. En ungkarl fra Hoptrup sogn blev i 1627 slået ihjel af de kejserlige soldater. Kier tilføjer: »De (kejserens tropper) begravede Nis Friderichsens tre børn i Genner sønden op til deres sal. forældres hus. De foragtede altså hvad der var folket helligt, nemlig at begrave dem på kirkegården. Hvad skade disse fremmede rå og frække krigere havde gjort med at fordærve sæderne er uberegnelig«.

Torstenssonkrigen 1643–45

I 1629 opnåede Christian IV en gunstig fred, og Jylland kunne ånde lettet op. Men kun for en tid. Den svenske konge, Gustav 2. Adolf, greb i de følgende år med held ind i krigen i Tyskland. Christian IV gjorde, hvad han kunne, for at lægge svenskerne hindringer i

vejen, og i december 1643 førte modsætningen til et væbnet opgør. Den svenske overgeneral i Tyskland, Torstensson, angreb pludselig og helt overraskende Jylland, og allerede en måned efter var Holsten og Slesvig i hans magt. Hele Jylland blev besat. I de næste 1½ år blev befolkningen atter hjemløst af både fjender og forbundsfæller. Vi kan følge tropperne på vej mod nord gennem Sønderjylland.

I Hestoft i Ulsnæs sogn ved Slien nordøst for Slesvig måtte alle bønderne i december 1643 sælge jord til en velhaver for at kunne udrede den betydelige sum, svenskerne krævede for at skåne dem for indkvartering. Rinkenæs kirkes vinduer blev smadret af de fremmede ryttere, og samme skæbne overgik kirken i Felsted. I Ravsted stod det helt slem til. Svenskerne strejfede omkring ved nat og dag, og derfor havde det været umuligt at bringe kirkeregnskabets kassebeholdning på 130 mk. i sikkerhed i Tønder. I stedet havde præsten, Johannes Thomsen, skjult pengene på et sikkert sted i sit hus. Kort efter kom svenskerne ganske uventet ved nattetid til landsbyen. De trængte ind i kirken og pastoratet og gennemrodede alt. Også pengene fandt de. Ikke nok med det. De ødelagde kirkestolene, slog en kirkedør i stykker, og gjorde kirkens sejerværk ubrugeligt, så et nyt måtte bygges i 1646. Peter Nissen i Foverup slog de ihjel, og den tidligere kirkeværge Hans Jepsen i Knivsig blev udplyndret. Alt i alt blev hele sognet på mangfoldige måder hærget af de svenske ryttere, og der var mange sår at læge, da de atter trak sig bort senest i sommeren 1645.

Fra Øster Løgum sogn beretter pastor Kier, at Dynnis Mikkelsen fra Hovslund blev skudt af svenskens ryttere St. Hans dag 1645. Heller ikke om dette afsnit af krigen glemmer Kier de moralske betragtninger. Om Maren Hans Jepsens datter i Lerskov, som i 1644 blev fundet druknet af frygt for svenskens ryttere i en tørvegrav på Lerskov mark, siger han: »Sagnet beretter, at da den-

ne pige . . så rytterne sætte efter sig, skal hun have spurgt en mand på mosen, om hun skulle springe i en grav for at undgå hans vold. Manden skal have svaret: Spring! – og da skal hun også have gjort det. At folket har haft megen følelse for sædelighed og kyskhed til denne tid, synes denne tildragelse at bevise«.

Hæmningsløs vold og plyndring

Vi har nu antydnet nogle af de trængsler, som ramte de sønderjyske byer og landsogne under Tredivårskrigen. Men også på anden måde mærkedes den store krig mod syd. I årene 1635–48 nåede den et højdepunkt af brutalitet. Hærførernes og officerernes ud-sugelsessystem, lejebandernes plyndringer og vold overgik, hvad Tyskland før havde oplevet. Landets folketal blev halveret. Folk blev drevet fra hus og hjem og søgte til fredeligere egne, f.eks. Sønderjylland. Her fandt naturligt nok specielt protestanter, der var fordrevet for deres tros skyld, en venlig modtagelse. Særlig sympati mødte gejstlige, især hvis det var katolske gejstlige, som havde »omvendt sig«. Ville de landflygtige have heldet med sig, var det en god idé at bede den gottorpske hertug, generalsuperintendenten eller en provst om en anbefalings-skrivelse. Med den drog de derpå fra sogn til sogn og bad om en gave hos præsten eller den, der bestyrede kirkens midler. I kirke-regnskaberne fra en del sogne møder vi derfor notitser om, at exulanter, landflygtige, i årene omkring 1640 har bedt om og fået hjælp af kirkens kasse, ofte på provstens, superintendentens eller »hans fyrstelige nådes forskrift«. De samme personer optræder i sogn efter sogn. »Den ærværdige og fornemme mand, hr. Hieronimus Columna«, der engang havde været romersk doktor, abbed og kannik, og som havde omvendt sig til den sande evangeliske tro, fik 3 mk. i Hjorkær, 6 mk. i Ravsted og 6 sk. i Uge. Præster fra Mecklenburg, Sachsen og Prag kom heller ikke forgæves til disse sogne.

En af de protestantiske byer, som blev ramt hårdt af Tredivårskrigen's ødelæggelser, var Magdeburg. Det var en af Tysklands mest fremtrædende handelsbyer med 36000 indbyggere. I 1636 lykkedes det efter en lang belejring Tilly at trænge ind i byen trods borgernes heltemodige forsvar. Der udbrød brand, og sejrherrene tog en grusom hævn. Kun ca. en sjettedel af byens indbyggere undgik døden, og af bygningerne blev kun domkirken og et kloster skånet. En ny kapitulation over for katolikerne i 1636 lammede byen for lang tid fremover.

Tragedien i Magdeburg sendte dønninger ind over hertugdømmerne. En tidligere kantor fra byen, Johan Kühn, søgte hjælp og blev venligt modtaget i Hjorkær, Bjolderup og Ravsted. Kirkerne gav også tilskud til genopbygning af kirke og skole i den ødelagte by.

Et bønsskrift

Det er imidlertid med en samtidig kildes hjælp muligt at fremmane et endnu mere anskueligt billede af katastrofen i Magdeburg. Fra sognepræsten i Egen 1612–48, Nicolaus Brandt, foreligger der en latinsk anbefalings-skrivelse for en af de fordrevne. Brandt var velbevandret i de klassiske sprog og smykker endog sit brev med græske citater og sentenser. Brevet, der er henvendt til hofpræsten i Nordborg, Dominicus Laurentii, den nordborgske hertugs sekretær, Caspar Voigt, amtsskriveren samme steds, Lorenz Lorenzen, og til sognepræsterne i Als Nørre Herred, nemlig Andreas Brandt i Nordborg, Peder Clausen (Nicolai) i Oksbøl, Christen Brunchardus i Havnbjerg og Christen Lorenzen i Svenstrup, der i øvrigt var Nicolaus Brandts svigersøn, lyder i oversættelse¹:

»Lykke og fremgang (sc. ønsker jeg Jer)!
Ærede højlerde og dannede svogre og venner, som jeg inderligt må holde af! Hvor stor magt biskoppernes vilde og rasende de-
1. Oversættelsen skyldes cand. mag. Stig Martin Møller, Odense.

spoti, der overgår selv Satans, har i denne tid, som vi Gud bedre det er blevet anbragt i, det er nu en kendt sag i hele den kristne verden. Det kan ses i Spanien, Frankrig taler sit tydelige sprog derom, og også det hårdt medtagne Tyskland vidner derom. Af flere meget sørgelige eksempler kan jeg støtte mig på et, nemlig den berømte handelsby Magdeburg, som man næsten kunne kalde det (tysk-)romerske riges hovedstad, og som nu så ulykkeligt er styrtet sammen og jævnet med jorden (Tænk, hvor forfærdeligt!). Her faldt mange – høje såvel som lave – i tapper kamp for deres tro og deres hjem, således at det berømte ord her må rinde een i hu: sødt er det at dø for fædrelandet.

Blandt disse var den hårdt medtagne og dybt ulykkelige pige, Anna Nicolaisen. Hun er en slægtning af mig, datter af den ærværdige, salig hr. Andreas Nicolaisen, som tidligere var præst i Stammersdorf. Hun har boet omkring 18 år hos sin farbroder, der var præst i Magdeburg, den ærværdige og lærde M. Jonas Nicolaisen. Den 5. marts, da den rasende »syndflod« brød løs, greb hun til flugt og skøttede sig så godt hun kunne, og på denne måde slap hun med Herren som sin leder og beskytter, sådan som næppe en ud af tusinde havde held til det, ud af de blodtørstige morderes klør. Nøgen som hun var, idet hun havde mistet sine klæder, og berøvet alle sine ejendele skete det ikke uden meget alvorlig risiko for at miste såvel liv som rygte. Således styrede hun på sin flugt, for at bruge et billede, sit havarerede og forulykkede fartøj mod vore strande som mod et tilflugtssted, ja en hellig ankerplads.

Hun beder om råd og bistand, men især beder hun dog om, at I, som de redelige og godgørende mennesker I er, af barmhjertighed vil hjælpe hende – hun er jo vor (sic) slægtning – med en lille gave, så hendes tab kan erstattes en smule, idet I kommer det i hu, som står skrevet i Ordsprogenes bog kap. 19: Hvo som forbarmer sig over den ringe og medtagne, han låner til Herren (sc.

og Han skal betale ham hans velgerning).

Nu med hensyn til mig selv, mine ærværdige og dannede mænd, så beder jeg Jer om ikke at tage mig det ilde op, at jeg så dristigt henvender mig til Jer på hendes vegne. Men anstændigheden råder mig dertil og pligtfølelsen (el. mit kristensind) pålægger mig det, og iflg. Apostlenes ord skal man glæde sig med de glade og græde med dem, som græder. Også Homer, digteren over alle digtere, sagde jo i sin tid: gode mænd, som er rige på tårer.

Dig, du almægtige, evige og levende Gud, anråber og bønfaller jeg med oprigtig klage, om at du i denne hob af misdædere, som kun håber på og ånder for på enhver måde at bringe undergang, død og fuldstændig ødelæggelse over din kirke, at du i denne dybt ulykkelige tid vil give din kirke, som endnu ligger i fødselsveer, læ for stormen, og at du vil se i nåde til os, som du har forløst ved din enbårne søns blod. Amen.

Egen d. 16. september år 1631 e. Chr. F.

Eders mest hengivne Nicolaus Brandt
pastor i Egen.«

Vi har her et veltalende udtryk for, hvordan Tredivåarskrigen opfattedes af en velorienteret præst i Sønderjylland, og vi fornemmer den unge protestantiske kirkes frygt under religionskrigens hærgen. Om den stakkels Anna fik udbytte af Brandts retorisk smukt formede skrivelse, beretter historien ikke. Men mon ikke denne anbefalingsskrivelse var udformet med mere flid end de breve, som de andre »exulanter«, vi traf i kirke-regnskaberne, kunne påberåbe sig?

Kilder og litteratur

Landsarkivet, Åbenrå: præstearkiver, kirkeregnskaber fra Bjolderup, Felsted, Hjordkær, Ravsted, Rinkenæs, Uge. Egen præstearkiv, H 15, Brandts bønsskrivelse 1631. Øster Løgum præstearkiv, H 14. P. Kier, Østerløgum Sogn kort beskrevet, bd. 2. Kjeld Galster: Kongens ryttere på flugt for Wallensteins tropper, S.M. 1949, s. 34–39. Frants Thygesen: Da Torstenssons krigere besøgte Hestoft, S.M. 1957, s. 183–186.

Boganmeldelser

Dansk præste- og sognehistorie

bind X, Haderslev stift. Udgivet af A. Pontoppidan Thyssen.

(Pris pr. hefte 65 kr., i subskription 50 kr., heraf 8 kr. i moms og levering).

Det er omsider lykkedes at finde udvej for at fuldende Paul Nedergaards præste- og sognehistorie med det manglende bind om Haderslev stift. Det økonomiske grundlag er beskedent, og både dr. theol. Anders Pontoppidan Thyssen, der står som udgiver, og bidragsydere fra stiftet medvirker alene af interesse. Man venter, at Haderslev stift vil fylde ca. 19 hefter på 80–100 sider pr. hefte, og der vil komme et par hefter om året.

Det kan overvejes, om et værk af denne karakter bør anmeldes af teologiske fagfolk eller af en almindeligt orienteret, interesseret og kritisk læser. Men da Sønderjysk Månedsskrift henvender sig til læsere uden særlige faglige forudsætninger og interesser, drister jeg mig til at tro, at den sidste løsning vil være rimelig.

Det første hefte indeholder indledende oversigter over stiftet og dets historie. Det er lykkedes dr. phil. H. V. Gregersen at sammentrænge den ældste historie, det vil sige Slesvig stifts historie indtil 1850, på en halv snes sider. Hvis man ikke har læst Gregersens doktordisputats, bør man her læse hovedtrækkene i hans bidrag til kirkesprogets historie. Da den nuværende dansk-tyske statsgrænse i sin oprindelse er en kirkesprogsgrænse, er det et meget centralt spørgsmål, han har givet en ny vurdering.

Mellemkrigstiden 1850–64 er behandlet af Urban Schrøder, der blandt andet skildrer bisperne Ulrich Boesen og Jørgen Hansen og nogle af de problemer, de stilles overfor i Nordslesvig. Der er også et afsnit om de præster, som blev afsat efter Treårskrigen; udgangspunkt tages i et citat af professor Hans Martensen 1852: »Jeg ved meget vel, at den ædleste del af den slesvigske gejstlig-

hed hører til de fordrevne.«

Provst, dr. theol. Jens Holdt efterlod ved sin død et manuskript om »Træk af kirkelivet i Nordslesvig 1864–1920«, som menes skrevet til dette værk, og som nu udgør hovedbidraget i det første hefte. Det er lidt synd, at forfatteren ikke har fået lejlighed til at give trykmanuskriptet den endelige afpudsning, og at ikke andre har haft sans for at foretage det nødvendige. Det drejer sig kun om detaljer, men hvorfor skal de unødvendigt skæmme en fængslende afhandling af en ellers omhyggelig forfatter. Nogle eksempler: Der skrives om det nordslesvigske kirkespørgsmål, der kom til »debat i den præjsiske landdag og i Herrehuset i Berlin«, men den præjsiske landdag omfattede to kamre, hvoraf Herrehuset var det ene. At udvandringen standsede »efter H. P. Hanssens henstilling«, turde være en forenkling af problemet. Det var ikke overpræsident v. Bülow, der i Sønderborg 1914 udtalte, at »hvad den tyske ørn har slået sin klo i, slipper den ikke igen«; det blev sagt af den tyske kejsers bror, prins Heinrich i Sønderborg 1911.

Det er ikke korrekt, at redaktør Jessen skrev en leder om »hjorden uden hyrde«, det vil sige uden biskop (Kaftan); lederen i Flensborg Avis den 23. januar 1894 hed »Hjorden og dens hyrde« og handlede ironisk om hyrdens svigtende omsorg. Den var ikke skrevet i den anledning, Jens Holdt angiver, men var foranlediget af biskop Kaf-tans afslag på at være ordfører for den tyske præstedeputation, der ønskede to danske undervisningstimer i skoler med religionsundervisning på dansk.

Som sagt, det er detaljer i Jens Holdts af-

handling, der ellers står stærkt og godt i sin skildring af de religiøse problemers sammenstød med de nationale i en dansk flertalsbefolkning, der måtte leve under tysk tvangsstyre.

Der er uddybende artikler om fremmedherredømmets to tyske bisper, Bertel Godt fra 1864 til 1885 og Theodor Kaftan fra 1886 til 1917, skildret henholdsvis af Asger Nyholm (udmærket) og Henry Petersen (mindre overbevisende).

Lektor Henry Petersen fremstiller biskop Kaftan som en mand, der bekæmpede tvangsgermaniseringen, som den kom til udtryk i skoleinstruksen af 1888, der gennemførte tysk som undervisningssprog overalt bortset fra nogle religionstimer i de danske egne, ligesom de to ugentlige timer med dansk som undervisningsfag bortfaldt. Kaftan bekæmpede den – i følge Henry Petersen – »på alle planer, landssynoden, lokalregeringen, overpræsidiat, ministeriet i Berlin«. Billedet er falsk. Det er heller ikke rigtigt, at de følgende års talrige petitioner på synoderne altid androg på de to timers dansk, og at Kaftan altid støttede disse ansøgninger. Som nævnt afslog han at være ordfører for præstedeputationen. De danske petitioner kom i mindretal og blev ikke støttet af Kaftan. Biskop Kaftan foreslog endog på Fællesynoden i Rendsborg 1891, at man vedtog en tak til regeringen og undervisningsforvaltningen for udstedelsen af forordningen af 1888! (Se Flensborg Avis 4. og 8. december 1891).

Det er mærkeligt, at Henry Petersen åbenbart intet kender hverken til samtidige kilder eller nyere danske fremstillinger, skønt f.eks. Jens Holdt i samme hefte giver en bedre underbygget vurdering af Kaftan, eller til den grundlæggende fremstilling, der er givet på tysk side af Oswald Hauser i »Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke« (Wachholtz, Neumünster, 1960).

Oswald Hauser dokumenterer, at Theodor Kaftan selv har været en drivende kraft i

tvangsgermaniseringen. Allerede i 1884 gik han ind for gennemførelsen af tysk som undervisningssprog i hele Nordslesvig. Han ville kun bevare dansk som undervisningsfag i to timer, men det er dog ikke nok til at opstille ham som modstander af tvangsgermaniseringen, navnlig da han ikke engang var parat til et helhjertet forsvar for de to timer, men foretrak at sige tak. Kaftan har selv forberedt forordningen af 1888. At han i konkrete tilfælde ville fare med lempe, hvor andre tyske myndigheder gik brutalere til værks, berettiger ikke til de lyse farver, Henry Petersen har anvendt i sit billede af ham.

Efter en artikel af Anders Malling følger en redegørelse for tiden efter 1920 af Urban Schrøder (med et bidrag af J. H. Schjørring), endvidere data om bisperne efter 1920 og en stiftsoversigt af J. W. Oldam, Olav Christensen skriver om de danske frimenigheder (hovedsagelig om Haderslev frimenighed), og Fr. Jessen sluttet heftet med en redegørelse for de tyske frimenigheder.

Artiklerne om frimenighederne viser de kvaler, mange har måttet gennemgå, før de kunne bekvemme sig til at melde sig ud af sognets almindelige kirke. Man kan aldrig læse om forfølgelsen af de danske frimenigheder uden at blive dybt beskæmmet over, hvad kristne mennesker kan drive det til, når de står overfor en national modstander.

Urban Schrøder anfører, at visse præsters alt for danske iver og nationalistiske fejlgreb efter Genforeningen ikke helt kan frikendes for at være en af de faktorer, der førte til dannelsen af de tyske frimenigheder. Specielt har han kig på det grundtvigianske, der aldrig er »vokset rigtig sammen med det slesvigske«. Han betvivler, at Kongeågrænsen også burde være slettet som kirkegrænse.

Det er uden forbehold glædeligt, at også Haderslev stift får sin præste- og sognehistorie. Det første hefte kan læses med udbytte også af almindeligt interesserede.

Bjørn Svensson.

En anden Danmarkshistorie

Forfatternes Danmarkshistorie, redigeret af Per Stig Møller (Gyldendal).

Danmarks Radio har haft den gode idé at belyse Danmarkshistorien, som den ser ud med 15 forfatters øjne, og de 15 foredrag foreligger nu trykt. Det er en god idé, fordi man kan få nye vinkler på historien, når den vurderes af forfattere, der føler sig mere bundet af deres subjektive verdensopfattelse end af kildernes tale. Elsa Gress præsterer oven i købet det kunststykke at slå stenalderen ud af arkæologernes hænder – arkæologien er hjælpeløs, fordi den er »begrænset i sin bundethed af fundne ting«, og stenalderen er derfor fuldt så meget en sag for »den almindelige interesserede amatør« som for arkæologen –, og i tilgift tillægger hun kvinden æren for sprogets udvikling i den forhistoriske tid. Hvem vil for resten nægte hende det?

Der er to forbiere, Klaus Ribbjergs foredrag om bronzealderen og Inger Christensen, der taler om perioden 1450–1600 uden at nævne Reformationen eller de andre skelsættende begivenheder; men denne periode kan nu engang ikke reduceres til nogle betragtninger fra Tyge Brahes enke.

Danmarks historie i nutidige sammenligninger afføder bemærkninger som Ebbe Kløvedal Reichs: »Danmark blev holdt over dåben som et anti-imperialistisk fribåret væsen, som Romermagtens egentlige, historiske antitese. Den tids indianere, kunne man sige. På den måde får Solvognens indianerhilsen til USA-festlighederne i Rebild bakker sin egentlige nationale dimension.« Ole Bernt Henriksen søger sin forståelse af vikingerne

i charterrejsernes opsving, og EF får adskillige hilsener undervejs.

Hist og her bliver der sløset med detaljer, hvilket er mest iøjnefaldende, når det gælder vor egen tid. Ole Sarvig fortæller perioden, når han lader store beat- og rockorkestre kalde de unge sammen i de tøndebuede haller, der nu rejste sig over hele Danmark. Det var dog idrætten, der fik dem rejst. Det er også en lapsus, når ifølge ham »Danmarks unge statsminister gifter sig«. Krag blev først statsminister 1962, medens det berømte bryllup fandt sted i 1959.

Den centrale plads, Sønderjylland ellers har i Danmarks historie, fortøner sig i disse subjektive forsøg på at trække visse hovedlinier op. Danevirke, der er tærsklen til Danmarks historie, nævnes ikke. Abelættens sønderjyske hertugdømme strejfes knap. Gottorperne nævnes, men deres farlige omringningspolitik via Sverige og Rusland levner man kun en antydning. Per Stig Møller taber kræfterne i den historiske udvikling af syne, når han lader Frederik VI »lægge grunden til konflikten mellem Slesvig-Holsten og hovedstaden København« og giver Frederik VII ansvaret for, at Slesvig ikke blev delt ved afstemning i 1848. Først Søren Krarup, der skriver det følgende afsnit, sætter Sønderjylland på den plads i Danmarkshistorien, vi ventte.

Bogen egner sig til inspiration og til at have ved siden, når man læser en rigtig Danmarkshistorie.

Bjørn Svensson

Gottorp amt. Julen 1977

Udg. af Sydslesvigsk forening for Gottorp amt, Lollfuss 69. Slesvig.

Slagter Heinrich Grünwald i Flensborg havde en søn, der 18 år gammel ville melde sig som frivillig, for »det skylder jeg min fører«.

Hvem er din fører, spurgte faderen. Adolf Hitler, lød svaret. »Vist er han ej din fører, han er en svinepels, og din fører, det er

mig!« Den replik kostede et år i koncentrationslejr, for Heinrich Grünewald blev meldt af sin egen søn, og den historie kostede også ægteskabet, for konen var ivrig nazist.

Det er Heinrich Grünewalds søster, Caroline, der fortæller historien til Jens Svendsen, og den er trykt i den danske julehilsen fra Sydslesvigsk forening i Gottorp amt.

Caroline havde selv en omtumlet tilværelse. Hun blev efter den første verdenskrig gift med en forhenværende russisk krigsfange, da skomager i Agtrup. Året efter fulgte hun med ham, da han rejste hjem til Ukraine. Der arbejdede han som skomager, indtil han blev tvunget ind i et landbrugskollektiv. Hun blev enke i 1933, men skulle fortsætte i kolkhozen. I 1943 flygtede hun, men blev i Dresden tvangsindlagt i krigsin-

dustrien, og først efter store genvordigheder nåede hun tilbage til Sydslesvig, landet med de mærkelige skæbner.

Juleheftet rummer endvidere omtale af Slesvig idrætsforening, af den danske skole i Sønder Brarup, der har pladmangel, og af en klassetur til London; det slutter med et vægtigt bidrag fra C. K. Møller om arvegårdsreglerne syd for grænsen, der letter generationsskiftet. I et konkret eksempel er affindelsessummen til de øvrige arvinger kun en tiendedel af handelsværdien, men til gengæld tynger aftægten, fordi der ikke ligger en fokepension og venter på den hidtidige ejer.

Det er ofte værdifulde julehilsener, der kommer fra Sydslesvig.

Tønder og Sønderborg

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft, hefte 36. 1977.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig har udsendt sit hefte 36, der er begrænset til 64 sider. Hovedbidraget er denne gang uddrag af rektor Johann August Siemonsens dagbøger fra 1888-99, foretaget af dr. Harboe Kardel, hvis noter for resten er nok så interessante som dagbogen. Harboe Kardel er især stiv i personalia og sætter gerne sine personer ind i en slægtssammenhæng.

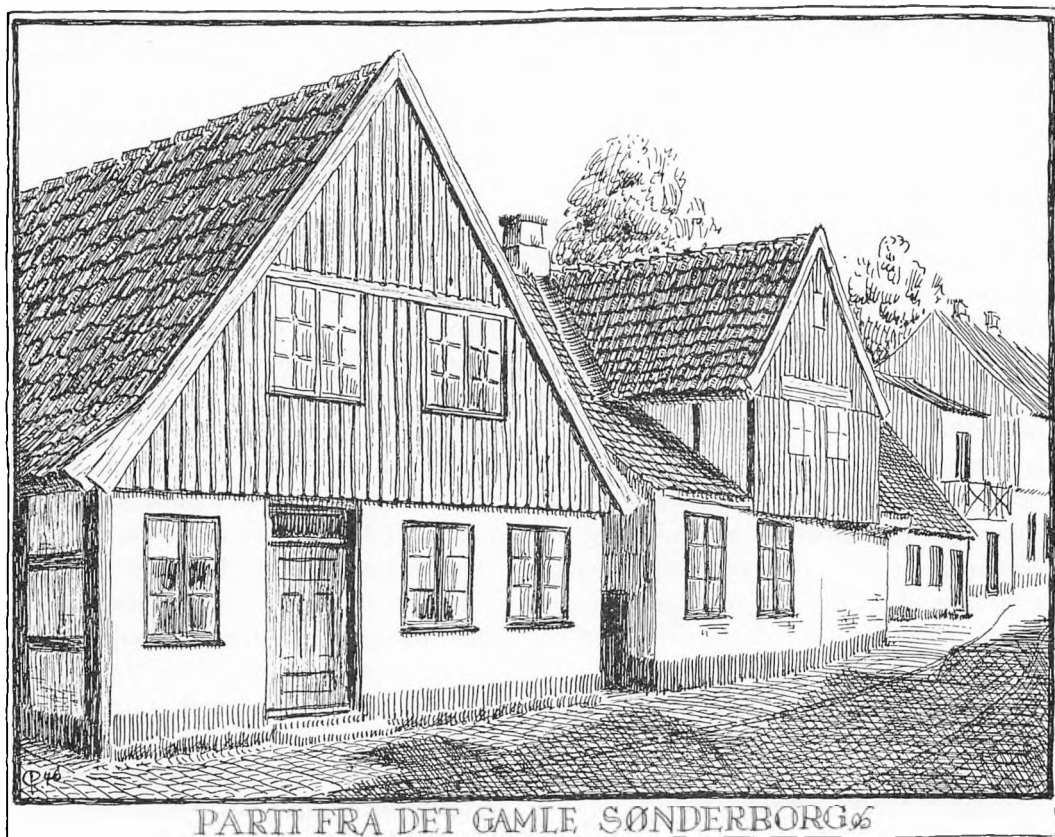
Vi får derfor i forbifarten navneregisteret krydret med diverse slægtskommentarer og andre oplysninger, f.eks. knyttet til navne som Kaper (borgmester Ernst Kapers slægt), Rogge (landråden, hvis søn blev admiral), Wolffhechel (det vil være nyt for mange, at Wolffhechel i Tønder hørte til i den danske kreds, medens broderen i Haderslev startede en forretning, der blev en art hjemmetysk visitkort; de stammede fra Ribe), og vi får historien om Skovrøy (i bogen hårdnakket stavet Skovroy), der måtte en måned i fæng-

sel, fordi han om en tysker, der havde sendt et telegram, havde brugt det tvetydige udtryk, at han havde gjort det for en ordens skyld.

Eberhard Schmidt har skrevet om guldsmedefaunaen i Bjergskov, og O. Kortsch har skrevet om en tysk grafiker, Karl Rudolf Hoffmann, der er født i Sønderborg 1923, og som efter fødebyen har taget navnet Sonderborg, en dansk-tysk krydsning. Sonderborg, der er professor i Hamborg, stræber efter at vise de tekniske omgivers rytme og skønhed. Han har den særhed, at han udstyrer sine kunstværker med den nøjagtige arbejdstid, f.eks. dateret Hamborg 18. juli 1955 kl. 14.32–15.14.

I foreningens årsberetning hefter man sig ved omtalen af et foredrag af den svenske professor Sven Tägil om det dansk-tyske grænseproblem mellem de to verdenskrige.

bjs

PARTI FRA DET GAMLE SØNDERBORG 66

»Synneborresnak«

Chr. Paulsen: *En Sønderborg Mosaik*. Dy-Po Malermester Chr. Paulsen, Sønderborg, har samlet sine bladartikler fra de seneste år til en bog, der er udsendt som årets julepublikation fra Dy-Po forlaget. Mange, især ældre borgere i byen, vil hilse »Sønderborg Mosaik« med glæde. Her er fornøjelige og oplysende glimt fra byens liv siden århundredskiftet fortalt i et sprog, som er fængende og tilgængeligt for alle. Bogen indeholder måske ikke meget nyt for den, der har læst Sønderborg Bys Historie, II, men det er jo heller ikke til disse læsere, at bogen henvender sig.

For anmelderen har især afsnittet om kulinariske fester med menukort fra årene omkring 1900 været interessant. Her som andre steder kunne man ønske sig, at Paulsen havde fortalt endnu mere. Det var blandt andet

Bogforlag 1977. 78 sider, ill. Pris 32,00 kr.

værd at vide, hvilke kredse der fejrede bryllupper med de 8–10 omtalte retter mad.

Chr. Paulsen har været medlem af Sønderborg byråd 1958–1974 og har således været med til at afstikke rammerne for byens nyeste udvikling. Det havde også været spændende at høre om dette, men vi må nøjes med små hip til fredningsfolk og borgere med kritiske røster.

Bogen er velillustreret med fotos og forfatterens egne tegninger, blandt andet fra gadepartier, han selv som byrådsmedlem har været med til at dødsdømme – ud fra ønsket om at skabe bedre vilkår for erhvervslivet. Billedteksterne, som forlaget sikkert har haft ansvaret for, kunne have været mere præcise.

Følgende forkortede afsnit om tysk skole-

gang viser Paulsens vilje til også at se de positive sider ved et skolesystem, hvis nationale indhold var ham fremmed:

»Fra e brassekattetid.

De første skoledage i tysk tid var ikke morsomme, men det skulle de vel heller ikke være. Det kneb gevaldig med det tyske sprog, som ikke var daglig tale, men evnen til at forstå og tale tysk kom dog hurtigt.

I begynderklassen i »Caroline Amalienschule« ved Kirketorvet havde vi noget, som hed »Anschauungs-Unterricht«. Vi skulle beskrive et billede, som hang oppe ved tavlen. Det kunne være en tegning af brugsgenstande, dyr, køretøjer og andet. Jeg husker, at lærerinden, en ældre frøken, spurgte mig, hvad slags dyr hun nu pegede på. Jeg vidste, hvad det hed i daglig tale, men det kneb med den tyske glose. Dog, jeg ville ikke blive svar skyldig og sagde: »Das ist ein Mægge«. (Et får). »Du bist ein Schafskopf«, udbrød lærerinden, og lang tid efter blev jeg simpelthen kaldt »Mægge«.

Som årene gik, kom jeg i realskolen, der, hvor »E brassekatte« gik. Hvad ordet »brassekatte« dækkede over, har ingen lokal sprogforsker kunnet tyde. Jeg mener, det var noget med opblæste abekatte, hvad vi sāmænd slet ikke var ...

Korporlig afstraffelse var ikke forbudt, men det ville være urigtigt at sige, at der skete misbrug. At visse forseelser medførte lussinger, det respekteredes. De blev modtaget i retstilling, helst uden at blinke. En enkelt gang var der dog en usædvanlig episode, idet to kammerater havde moret sig med at tegne nogle uartige tegninger af en lærer i en badekabine ved »Bellevue«. Disse kunstneriske udfoldelser belønnedes med en omgang af spanskrøret oppe i kortrummet. Bademesteren havde set dem og meldt sagen til skolen. »For æddedavs gik de to te bajen fro e fristrand«.

Forholdet mellem danske og tyske kammerater var uden mislyde. Hvorfor også ska-

be tilspidsede situationer? Ved hvert nyt elevhold blev optaget rapport over hjemme-sprog i familien. »Ordnung muss sein«. Men dette forhindrede ikke, at selv nogle kammerater fra tysksindede hjem snakkede al-sisk eller synneborredansk efter skoletid, sommetider også i frikvarteret.

I begyndelsen af krigen, da der kom »Siegesmeldung«, fik vi fri og måtte gå hjem. Vi dansksindede gik naturligvis også hjem, vi var ikke mange, i en klasse med 30 drenge var der kun 3-4 fra danske hjem. Henimod slutningen af krigen måtte vi gå hjem af anden årsag, idet skolen ikke blev opvarmet på grund af kulmangel. En gang ugentlig i den koldeste tid mødte vi op, iført vinterfrakke, for at modtage hjemmearbejde.

Undervisningen var god. Tiden gik ikke med mange og lange eksaminer, en undtagelse var Reifeprüfung, Abitur. Det var mere lærernes notater i lommebog og protokol, som betød noget, når man skulle have sit »Zeugnis«. Adskillige af lærerne var særdeles afholdte og respekterede, selvom de krævede en disciplineret adfærd. Andre havde svært ved at komme på bølgelængde med os drenge, men sådan er det vel også i dag.

Det, jeg savnede ved undervisningen, var nogle dansktimer. Til gengæld blev tysk, fransk og engelsk grundigt gennemgået. Nå, det var jo skolens opgave at indoktrinere os i det tyske.

At officersbørn og embedsmandsbørn havde en særstilling i timerne fremfor egnens landbobørn og os andre, mærkede jeg ikke noget til. Udenfor skoletid måtte vi alle deltage i indsamling af »krigsnødvendige naturalier« såsom brændenælder, løvblade og andet. Vi blev også opfordret til at få ombyttet gode guldmærk til papirpenge. Som lokkemad viftedes med orlov fra fronten for en far eller ældre bror ...«

Til slut skal anføres nogle ord fra skolens mindebog, hvor en tidligere elev, søn af den sidste tyske skovrider (Oberförster), skriver følgende: »Året 1920 var for os en smertens

tid, selvom vi allerede før den tid måtte regne med, at en politisk afgørelse ville forandre vort hidtidige liv, der betød afsked med det skønne Als. Det skal siges, at vi ikke led mindste overlast. Vi blev endda spurgt, om vi ikke ville blive. Den gensidige

agtelse og respekt, som gennem årene trods politiske modsætninger prægede det menneskelige samkvem i dagliglivet, var for os et udtryk for ægte nordisk og vesterlandsk kultur.«

Inge Adriansen

PRISOPGAVE

Bestyrelsen for Christmas Møllers Mindefond har besluttet at udskrive følgende prisopgave:

John Christmas Møller og Sønderjylland

Prisopgaven vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg bestående af professor Tage Kaarsted, professor H. P. Clausen og tidligere generalkonsul, professor Troels Fink.

Besvarelser af opgaven bedes indsendt til professor Tage Kaarsted, Campusvej 55, 5230 Odense M., inden den 1. marts 1979.

Maskinskrevne besvarelser indsendes i 3 eks. under mærke eller motto, mens forfatterens navn og adresse anføres på en seddel i en vedlagt, lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto som besvarelsen. Adgangen til at besvare opgaven står åben for enhver.

Den, hvem prisen tilkendes, vil modtage et beløb på kr. 25.000,-.

Det forventes, at besvarelsen af opgaven vil indeholde et selvstændigt dokumenteret, lædigt videnskabeligt bidrag.

Bedømmelsesudvalget vil til bestyrelsen for Christmas Møllers Mindefond kunne indstille, at der ud over den nævnte præmiesum tillige ydes et mindre beløb til den afhandling, der uden foldtud at opfylde de stillede krav indeholder et selvstændigt bidrag til belysning af emnet.

Fondet forbeholder sig udgivelsesretten til de belønnede bidrag i et oplag, der nærmere aftales med forfatteren.

Tre-dobbelt urkæde med metalbeslag fremstillet af hår. Kæden stammer fra Tønder.

Kvindehår og Hestehår (Fæhår)

Smykker, urkæder og mindeblade udført af kvindehår var yndede i 1700- og 1800-årene. De mange hårarbejder der endnu findes i hele landsdelen vidner om dette. Museet på Sønderborg Slot har en af landets største samling af hårarbejder; om denne fortalte fru Karen Andersen, Frederikshavn i Sønderjysk Månedsskrift side 133, 1975. (Se iøvrigt også Sønderjysk Månedsskrift 1966, s. 97).

Karen Andersen har fået et svensk doktorstipendium og håber at kunne færdiggøre sin disputats i løbet af 1-2 år. Imidlertid mangler hun materiale om fæhårs- og hestehårsarbejder udført af russiske krigsfanger. Det var især fingerringe, som blev lavet af dette materiale.

De fleste hårarbejder her i landsdelen stammer fra Dalarne i Sverige og fra Tysk-

land. Da der er tale om en oprindelig slavisk tradition har det specielt stor interesse at undersøge de hårarbejder, som de russiske krigsfanger udførte, men Karen Andersen er iøvrigt interesseret i alle typer sønderjyske hårarbejder, fordi den mellemeuropæiske og den skandinaviske hårarbejdstradition mødes her.

Såfremt Månedsskriftets læsere ligger inde med oplysninger om hårarbejder eller selv har eksemplere på hårarbejder, bedes De venligst skrive til Karen Andersen, Ørnevej 34, 9900 Frederikshavn eller kontakte Inge Adriansen, Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg. Sønderborg Museum har lovet at fotografere hårarbejderne i privat eje, så ejerne ikke behøver at sende dem til Frederikshavn.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

3. december: Det samlede elevtal i almindelige og faglige skoler i Slesvig-Holsten steg i det forløbne skoleår med kun 0,5 pct. til ialt 511.681. Stærkest var stigningen i realskolerne med 5,2 pct., mens tallet i grund- og hovedskoler faldt med 3,8 pct. til 237.547.
7. december: Næstformand i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger Tove Büchert vælges som det første kvindelige medlem i bestyrelsen af De Danske Skytte, Gymnastik & Idrætsforeninger.
Historikeren Paul Selk modtager Flensborgs kulturpris 1977.
8. december: I en samtale med Frode Kristoffersen understreger ministerpræsident Gerhard Stoltenberg betydningen af det pragmatiske samarbejde mellem Danmark og Slesvig-Holsten og bekræfter muligheden af dannelsen af en EF-region omfattende både Danmark og Slesvig-Holsten, og med enkelte forbehold overfor Hamburg, på økonomisk og kulturel basis omtrent svarende til den gamle dansk-tyske helstat.
10. december: Ved en fest i Borgerforeningen i Flensborg fejres Slesvigsk Kreditforenings 50 års jubilæum.
13. december: Som følge af stigende godsomsætning kræver Flensborg Industri- og Handelskammer en kraftig udbygning af Flensborg havn.
Årets frisiske pris, C. P. Hansen-prisen, tildeles tidligere lærer ved de danske skoler i Læk og Nibøl Hans Lassen, som nu er leder af det frisiske hjemstavnsmuseum i Kejtum.
Med skoleleder Hermann Henken, Treja, som formand er der oprettet en Dansk Jagtforening for Sydslesvig.
14. december: I Helligåndskirken i Flensborg ordinerer biskop Hans Kvist den nye danske præst i Lyksborg Werner R. Matlok.
16. december: Af naturbeskyttelsesgrunde vil man på tysk side trække det fremskudte dige ned til Silddæmningen længere tilbage, oplyser landbrugsminister Günter Flessner.
Samtidig oplyser landbrugsministeren, at der til sikring af såvel øst- som vestkystdiger vil blive ydet 1,2 milliarder DM.
Siden 1948 er der i Slesvig-Holsten anvendt 1,37 milliarder DM til kystsikringsarbejder.
16. december: Af Duborgskolens årsberetning fremgår, at skolen i indeværende skoleår besøges af ialt 745 elever eller ca. 100 flere end året i forvejen, da skolen besøgte af 649 elever fordelt med 158 i realskolen og 482 i gymnasiet. Hovedparten af eleverne kommer fra Flensborg og nærmeste omegn, resten fra alle andre egne af Sydslesvig.
CDU i Nordfrisland amtsråd er betænkelig ved amtstilskud til Nordfrisisk Institut i Bredsted.
Med tilslutning fra såvel kredspræsident Hans Wolfgang Schettler og landråd dr. Klaus Petersen erklærer gårdejer Carsten Boysen på et møde i Rødenæs, at vi vil blamere os, dersom vandbygningsvæsenets plan

om en ændret linieføring af det fremskudte dige på den tyske side ned til Silddæmnin-gen gennemføres.

17. december: Formanden for virksomheds-sammenslutningen Vestkysten, Heinrich Bösch, Heide, påtaler skævheden i Zonen-randgebietordningen og peger på, at byer som Kiel, Flensburg, Rendsborg eller Slesvig på ingen måde har større behov for udviklingshjælp end de uden for Zonenrandgebiet liggende byer Meldorf, Heide, Husum eller Nibøl.

Danmarks Radios medarbejder i Kiel, Frode Kristoffersen, siger i en samtale med Vestkysten, at Danmark snarest skal se at få Storebæltsbroen bygget og i sin EF-politik være mere selvbevidst overfor tyskerne, hvorfor han fraråder en fast dansk-tysk institution med skiftevis dansk og tysk formand til behandling af dansk-tyske anliggender.

19. december: Under et besøg i Flensburg meddeler ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg, at der er sikret midler til udbygning af det tekniske akademi fra nu 300 elever til 800, evt. 1000 elever. Spørgsmålet om udbygning af en teknisk højskole er stadig på undersøgelsesstadiet, hvorimod han kunne love at Flensborgs pædagogiske højskole vil blive bevaret.

20. december: Som følge af fortsat dalende fødselstal og bortflytning til omegnskom-munerne forventes Flensborgs indbyggertal at være dalet til 83.000 i 1990. Antallet af beskæftigede ventes at falde med ca. 2000 til 43.700.

Et forslag fra Flensborgs afgående overborgmester Heinz Adler på et møde i Dansk-Tysk forum i Flensburg om en institutionalisering af det regionale dansk-tyske samarbejde afvises klart fra nordslesvigsk side.

Overborgmesteren begrundede sit forslag med, at et mere integreret samarbejde vil

være ensbetydende med større tilskud til projekter i grænseregionen.

21. december: Med et udlån på ialt 395.980 bind har Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i det sidste tiår nærmest fordoblet sit udlån. I det forløbne år er udlånet steget med 3,7 pct., mens stigningen i det foregående år var 14,1 pct. I Danmark har folke- og skolebiblioteker haft en udlånsstigning på 2,9 pct., og de tyske biblioteker i Sydslesvig et fald på 0,2 pct., som dog skal ses i relation til et fald i befolkningstallet på 0,5 pct., oplyses det i Dansk Centralbiblioteks beretning.

I Slesvig vælges CDU-kandidaten Heinz Bartheidel til ny borgmester med én stemmes flertal; et af de danske byrådsmedlemmer måtte efter et pludseligt sygdomstilfælde undlade at deltage i afstemningen.

Kredssparekassen i Slesvig og Sydslesvigsk Forening åbnede i samarbejde en udstilling »Moderne dansk grafik« i sparekassens lokaler.

22. december: Jaruplund højskole har i det forløbne år været besøgt af foruden 27 vinterelever ca. 500 kursusdeltagere, ca. 1100 besøgende fra skoler og foreninger og ca. 200 deltagere i stævner foruden ca. 100 børn på flerdagesophold, fremgår det af højskolens årsberetning.

24. december: Som følge af den skærpede grænsebevogtning og dermed følgende langvarige kødannelser ved grænsen er omsætningen indenfor Flensborgs forretningsliv i de seneste måneder faldet med ca. 50 pct., oplyser Flensborg Industri- og Handelskammer.

28. december: Slesvigs biskop Alfred Petersen, som tager sin afsked med årets udgang, hyldes ved en festlighed på Gottorp slot, hvor også den danske kirke i Sydslesvig er repræsenteret.

30. december: De store danske virksomheder syd for grænsen har haft et godt år med store omsætningsstigninger, fremgår det af et rundspørge foretaget af Flensborg Avis.

NORD FOR GRÆNSEN

2. december: Efter at Bov kommune har protesteret imod et påbud fra amtets undervisnings- og kulturudvalg om forhøjede tilskud til befordring af elever til den tyske skole i Tinglev, vil andre kommuner forholde sig afventende. Det sker under hensyntagen til, at tilskudet pr. elev i visse tilfælde kan nå op på 2250 kr. mod folkeskolens kørselstilskud på 900 kr.

4. december: På Venstres erhvervskonference i Åbenrå ankes over DSB's regionsplaner vedrørende betaling for godsforsendelser, som fører til en urimelig forskelsbehandling og tvinger folk til at vælge andre forsendelsesmuligheder. Der udtryktes også uro med hensyn til DSB's planer med Sønderborgbanen, som systematisk forringes, hvorfor en politisk beslutning til sikring af såvel banen som Bøjden-Fynshav-færgen kan blive nødvendig.

6. december: En deputation fra Haderslev søger under en forhandling i trafikministeriet at hindre, at ministeren får bemyndigelse til at nedlægge Haderslev-Vojens banen.

7. december: Landeværnet har i et åbent brev til landbrugsminister Poul Dalsager gjort opmærksom på problematikken omkring den sønderjyske frijord og opfordrer til ved lov at forhindre udlændinges køb af jorden.

9. december: Det radikale Venstre i Sønder-

jylland opfordrer af hensyn til landets fortsatte nationale uafhængighed og for at undgå, at Hamborg igen overtager stillingen fra før 1864 som Jyllands og Fyns handelscenter, at der snarest bliver etableret en fast forbindelse over Storebælt.

12. december: Landbrugsminister Poul Dalsager vil anmode finansudvalget om en bevilling, så Statens Jordlovsudvalg sættes i stand til at sikre de såkaldte frijorde mod spekulationsopkøb.

14. december: A. P. Møllers Fond vil betale 183.000 kr. til en istandsættelse af Dybbøl mølle.

I et foredrag på et tysk skolestævne siger læge Uwe Möller, Gråsten, at da den tyske folkegruppe ingen naturlig biologisk tilvækst har, er det nødvendigt også at henvende sig til kredse udenfor folkegruppen, ikke for at hverve proselytter, men der skal i den tyske skole råde en ånd, som gør, at også forældre udenfor folkegruppen føler sig tiltrukket af den.

15. december: Møgeltønder forsamlingshus holder 70 års jubilæum.

I henhold til en regeringsbeslutning og efter indstilling fra egnsudviklingsrådet får ni sønderjyske kommuner ingen andel i egnsudviklingsstøtten. Det er Nordborg, Augustenborg, Sydals, Sønderborg, Sundevad, Broager, Christiansfeld, Haderslev og Vojens.

Borgmester H. C. Carstensen, Haderslev, forstår ikke denne beslutning og vil undersøge, om det statistiske materiale, der danner baggrund for beslutningen, er korrekt.

16. december: Sønderjysk Idrætsforening vil bidrage ved plantningen af 30.000 løvtræer på et 10 tdr. land stort område ved Løgumkloster, som skal danne en mindelund for de 30.000 nordslesvigere, der deltog i første verdenskrig.

I folketetinget udtaler de enkelte partier stor sympati for det af folketingsmand Jes Schmidt stillede forslag om en ændring af biblioteksloven til fordel for det tyske centralbibliotek i Åbenrå. Forslaget henvises til fortsat udvalgsbehandling i forbindelse med en almindelig revision af biblioteksloven.

Mens antallet af begyndere i de tyske børnehaver siden 1967 har været småt stigende fra 565 til 598, er tallet af begyndere i de tyske skoler faldende fra 143 i 1967 til 105 i 1977. I alt besøges de tyske skoler af 1533 elever mod 1556 året før, fremgår det af den tyske skoleforenings beretning.

I de tyske privatskolers læseplaner for historieundervisningen lægges vægt på en udførlig orientering om grænselandets historie i perioden 1864–1975 herunder også perioden 1933–45, fremgår det af en artikel af skolekonsulent P. J. Sönnichsen i Der Nord-schleswiger.

17. december: Det særlige bygningssyn under Nationalmuseet foreslår fredning af bygninger og de landskabelige omgivelser omkring Tørning mølle.

Underskrivelsen af aftalen om det fremskudte dige ud for Tøndermarsken kan ventes i sidste halvdel af februar, oplyses det fra ministeriet for offentlige arbejder.

Folketinget bemyndiger trafikminister Kjeld Olesen til at indskrænke driften på statsbanestrækningen Vojens-Haderslev, så den kun bruges til godstransport.

19. december: I flere sønderjyske annonceblade har den tyske skole- og sprogforening indrykket helsidesannoncer med både dansk og tysk tekst med information om de tyske skolars tilbud.

Amtsvandinspektør Knud Jensen fastslår, at de tyske ændringer, der foreslås for den fremskudte digelinie, ingen indflydelse vil øve på den danske strækning af diget.

21. december: Både Vestkysten og Der Nord-schleswiger kritiserer overborgmester Heinz Adlers forsøg på ganske uforberedt at ville fremme en udbygning af det dansk-tyske kontaktforum, når der fra både dansk og tysk side foretrækkes et fortsat pragmatisk samarbejde.

23. december: Det tyske bibliotek i Åbenrå kunne i 1977 notere en udlånsfremgang på 9,4 pct., idet tallet på udlån steg fra 213.000 til 233.000.

28. december: Gennem tinglysning af for-købsret vil Statens Jordlovsudvalg sikre de såkaldte frijorde særlig i Tøndermarsken.

52.000 gæster i Frøslevlejrens Museum i 1977

Frøslevlejrens Museum har i de senere år placeret sig som et af Sønderjyllands bedst besøgte museer. Siden åbningen i 1969 har det hvert år haft stigende besøgstal. I 1977 blev museet i den tidligere fangelejr besøgt af 52.205 gæster. Sammenlignet med 1976 er det en stigning på 6.115 eller 13 %.

I det samlede besøgstal indgår skoler og andre grupper med 833 hold. I vintermånederne er der adgang for skoler og foreninger.

Yderligere oplysninger kan fås hos museumsbetjent Hans S. Bruun, tlf. (04) 67 65 57, privat (04) 67 35 68.

RETTELSE 1978, side 14

Hoved under »Danske skoler i Sydslesvig« skal være i rækkefølge: 1. kolonne: Antal skoler, 2. kolonne: Nybegyndere og 3. kolonne: Samlet elevtal.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønsejlandets liv
Grønsejlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske
kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**IDRÆTSHØJSKOLEN
I SØNDERBORG**

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.

Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens

Telf. (04) 54 12 26

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands
Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,

tlf. (04) 52 17 37.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.

E. Lund Christensen, Bredgade 4, 6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

**TRY
HØJSKOLE**

9330 Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskoleafdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

**GRAM
KØLEANLÆG**

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ · VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN